

ΚΑΙ ΟΜΩΣ ΚΙΝΟΥΝΤΑΙ!¹...

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΔΟΚΙΩΝ ΚΑΙ Η ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΑΡΒΑΚΗΣ – ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΡΣΑΝΟΓΛΟΥ – ΒΑΣΙΛΗΣ ΤΣΙΑΝΟΣ

Ο **Αθανάσιος Μαρβάκης** είναι διπλωματούχος ψυχολόγος, διδάκτωρ Κοινωνικών Επιστημών και Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής Ψυχολογίας στο Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Ο **Δημήτρης Παρσάνογλου** είναι υποψήφιος διδάκτορας στην EHES, Παρίσι.

Ο **Βασίλης Τσιάνος** είναι υποψήφιος διδάκτορας στο Πανεπιστήμιο του Αμβούργου και ερευνητής στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Φρανκφούρτης.

«Οτιδήποτε ζει πρέπει να επιδιώκει κάτι ή πρέπει να κινείται και να είναι καθ' οδόν προς κάτι, έξω ικανοποιεί την ανάγκη του το ανήσυχο Κενό, ανάγκη που προέρχεται από το ίδιο.»

Ernst Bloch. *Tübinger Einleitung in die Philosophie*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1977, σελ. 14-15.

Η συζήτηση γύρω από τη θεμελίωση μιας κοινωνικής θεωρίας της μετανάστευσης έπαψε προ πολλού να διεξάγεται εντός των στενών ορίων της κοινωνιολογίας, ή, αν θέλουμε να το διατυπώσουμε καλύτερα, εγκατέλειψε τα στενά όρια της κοινωνιολογίας ή της ιστορίας της μετανάστευσης. Αντ' αυτού αρχίζει να διαγράφεται ένας νέος ορίζοντας αναστοχασμού των όψεων των μεταβολών του κοινωνικού, όπως αυτό ανασυσταίνεται από την πρόκληση της παγκοσμιοποιημένης κινητικότητας της εργασίας² και της αντίστοιχης παγκοσμιοποίησης του ελέγχου της.³ Η συζήτηση αυτή δεν περιορίζεται στο πεδίο της κοινωνικής θεωρίας και επιστήμης αλλά αναγκαστικά επεκτείνεται και στο πεδίο της πο-

λιτικής-κινηματικής δράσης. Ένα τέτοιο παράδειγμα κινηματικής δράσης, εντός της οποίας αρθρώνονται πολλές από τις σκέψεις που παρουσιάζουμε σε αυτό το κείμενο, είναι το διεθνικό δίκτυο Frassanito/Noborder, μια πρώτη επαφή του οποίου με την ελληνική πραγματικότητα υπήρξε η διοργάνωση ενός συνεδρίου στο Ρέθυμνο τον Οκτώβρη του 2004 από την ερευνητική ομάδα *Transit Migration*.⁴

Με το παρόν κείμενο επιχειρούμε να δώσουμε ερεθίσματα προκειμένου να ανοίξει μια γόνιμη συζήτηση γύρω από το μεταναστευτικό φαινόμενο και τους πολλούς πρωταγωνιστές του. Για αυτό το λόγο θα αναφερθούμε αρχικά επιγραμματικά σε κάποια σημεία της διεθνούς συζήτησης γύρω από τη μετανάστευση και θα επιμείνουμε κυρίως στο σημείο των κοινωνικών δράσεων που εκτυλίσσονται στο πλαίσιο των διεθνών μεταναστεύσεων. Ξεκινώντας από την περιγραφή του δίπολου «δομής vs. δράσης» που κυριαρχεί τις τελευταίες δεκαετίες στην κοινωνική θεωρία, θα περάσουμε στη συνέχεια στην έννοια της αυτονομίας όπως αυτή εμφανίζεται ως μια απόπειρα υπέρβασης των εννοιολογικών δυσκολιών που προκαλεί η παραπάνω επιστημολογική διχοτομία.

Οι συμπληγάδες της «δομής» και της «δράσης»

Από τη δεκαετία του 1960 αναφάνηκε ότι κεντρικό ζήτημα στους κόλπους της κοινωνικής επιστήμης θα ήταν η συζήτηση γύρω από τη «δομή» (structure) και τη «δράση» (agency). Η διχοτομία αυτή ουσιαστικά διαπερνά έκτοτε την κοινωνική επιστήμη και αποτελεί κεντρικότατο πεδίο θεωρητικής διαμάχης.⁵ Η μετανάστευση ως κομβικό κοινωνικό φαινόμενο δεν θα μπορούσε να ξεφύγει από αυτές τις συμπληγάδες. Έτσι, σταδιακά προτάθηκαν στη θέση των παλιών παραδειγμάτων και προβληματικών νέες κατευθύνσεις που κατέτειναν στην αποτίναξη του ασφυκτικού κλοιού των δομικών αναλύσεων, φέρνοντας στο προσκήνιο το στοιχείο της υποκειμενικότητας των φορέων δράσης.

Η κριτική που διατύπωσαν πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες απευθυνόταν, από τη μια, στη φιλελεύθερη αντίληψη του *laissez-faire* που θεωρούσε και θεωρεί τη μετανάστευση ως προϊόν μιας ατομικής επιλογής που υπακούει στους νόμους προσφοράς και ζήτησης των αγορών εργασίας, και από την άλλη, σε αυτήν του παρεμβατισμού (interventionnisme) που την αντιλαμβάνεται ως ένα φαινόμενο στο οποίο το κράτος οφείλει να παρεμβαίνει προκειμένου να ρυθμίζει τη ροή και την έκταση του.⁶

Επιπρόσθετα, απέρριπτε και απορρίπτει τις δομικές/ολικές θεωρίες/ερμηνείες του μεταναστευτικού φαινομένου τόσο στις δομο-λειτουργικές όσο και στις ριζοσπαστικές/μαρξιστικές εκφάνσεις του.⁷ Αυτό γιατί η εμμονή στην ανάλυση των κοινωνικών δομών που επικαθορίζουν το μεταναστευτικό φαινόμενο –που ενίοτε έπαιρναν τη μορφή των παραγόντων απώθησης και έλξης και άλλοτε αυτήν της απλής κινητικότητας της εργατικής δύναμης και της διάταξής της στο παγκόσμιο σύστημα καταμερισμού εργασίας– ουσιαστικά εξαφάνιζε το άτομο και την υποκειμενικότητά του και το κατέτασσε απλώς ως έναν άβουλο κρίκο στο τελεολογικό συνεχές των κοινωνιακών νομοτελειών.

Είναι αλήθεια ότι σημαντική σε όγκο κριτική στις δομικές θεωρίες και προσεγγίσεις αναπτύχθηκε από πλευράς κοινωνικών επιστημόνων που εντάσσονται σε αυτό που σταδιακά μετεξελίχθηκε στις λεγόμενες Πολιτισμικές Σπουδές (*Cultural*

Studies). Ο περιορισμένος χώρος δεν μας επιτρέπει να αναφερθούμε διεξοδικά σε αυτήν την, ούτως ή άλλως, ετερόκλητη προβληματική. Μπορούμε μόνο να αποσπάσουμε ένα στοιχείο, στο οποίο μοιάζουν τελικά να κατατείνουν σε μεγάλο βαθμό αυτού του τύπου οι μελέτες και το οποίο έγκειται στη θεώρηση της μετανάστευσης ή των μεταναστών ως μιας παραδειγματικής φιγούρας υβριδισμού του μεταμοντέρνου υποκειμένου, του οποίου οι όποιες «ρίζες» είναι θεμελιακά αποδομημένες, αντιουσιακρατικά πολλαπλές και κατασκευασμένες.⁸

Ωστόσο, στο παρόν κείμενο θα επιμείνουμε κυρίως στην εμφάνιση ενός άλλου ερευνητικού-επιστημονικού λόγου, ο οποίος αρθρώνεται κάτω από την επιγραφή *Νέες Μεταναστευτικές Σπουδές* (*New Migration Studies*). Κοινό διακύβευμα είναι η ανάδειξη, τόσο σε διαχρονικό όσο και σε συγχρονικό επίπεδο και στη βάση νέου εμπειρικού / ερευνητικού υλικού, πλευρών του μεταναστευτικού φαινομένου που μέχρι πρότινος ήταν το λιγότερο περιθωριοποιημένες. Πιο συγκεκριμένα, επανεκτιμάται η ιστορικότητα και η κοινωνική δυναμική της μετανάστευσης. Επανεκτιμάται, επίσης, ο χώρος όπου συντελείται η κοινωνική οργάνωση της κινητικότητάς της, τόσο σε ό,τι αφορά τις κατεχοχόν πολλαπλές της κατευθύνσεις όσο και τη διεθνική της διάσταση (transnationalism). Και, τέλος, αναδεικνύεται η κεντρικότητα της έμφυλης υποκειμενικότητας της μετανάστευσης.

Με το πρόθεμα «δια» (trans) συνδέονται έρευνες όπως αυτές του τριό Linda Bash, Nina Glick Schiller και Cristina Szanton Blanc πάνω στο φαινόμενο των διεθνικών μεταναστών (transmigrants),⁹ οι οποίες έδωσαν εννοιολογικό πλαίσιο για την ανάλυση της σε πολλαπλές τοπικότητες οργανωμένης καθημερινής ζωής των μεταναστών. Έτσι ορμώμενες π.χ. από την εμπειρία της «παλιννόστησης» Ιταλών μεταναστών από τις ΗΠΑ, αποδόμησαν την κλασική διχοτομία μεταξύ παλιννοστούντος και μετανάστη, χώρας αποστολής και χώρας υποδοχής, επισημαίνοντας ότι ακόμα και κατά τη διάρκεια της φορντιστικής περιόδου της κλασικής μετανάστευσης, αυτό που στην Ευρώπη έχουμε συνηθίσει να αποκαλούμε περίοδος των «προσκεκλημένων εργατών», αυτοί είχαν αναπτύξει έντονη και συνεχή κινητικότητα μεταξύ των δυο χωρών, καθώς και πυκνά δίκτυα οικονομικών ανταλλαγών και δυνατότητες χάραξης υπερτοπικών στρατηγικών ζωής.¹⁰ Αυτό, λοιπόν, το φαινόμενο το οποίο η κλασική κοινωνιολογία της μετανάστευσης προσέγγιζε με όρους ανομίας, ήτοι αποτυχίας οικονομικής και κοινωνικής ένταξης, τώρα ερμηνεύεται υπό το φως της διεθνικής οπτικής και με όρους αυτονομίας.

Συμπυκνώνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι νέες οικονομικο-κοινωνικές και πολιτισμικές διαδικασίες που σχετίζονται με τη μετανάστευση σε παγκόσμιο επίπεδο χαρακτηρίζονται, αφενός, από τη συνεχώς αυξανόμενη κινητικότητα των μεταναστών και, αφετέρου, από την πολυτοπικότητα, όπου οι τελευταίοι αναπτύσσουν στρατηγικές ζωής:

«Υπό αυτήν την οπτική, η μετανάστευση αντιπροσωπεύει μια πολυ-επίπεδη διαδικασία (δημογραφική, πολιτική, οικονομική, πολιτισμική, οικογενειακή) που περιλαμβάνει ποικίλες συνδέσεις μεταξύ δυο ή περισσότερων πλαισίων παρά ένα ξεχωριστό/διακριτό γεγονός που συγκροτείται από μια μόνιμη κίνηση από ένα εθνικό κράτος σ' ένα άλλο».¹¹

Αυτές οι στρατηγικές ζωής χαράσσονται εντός ενός πλαισίου όλο και δυσχερέστερων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών και επιδεινούμενων κρατικών πολιτικών ελέγχου της μετανάστευσης και στους δυο ή περισσότερους πόλους του μεταναστευτικού συνεχούς και συνιστούν ακριβώς την αντίδραση απέναντί τους εκ μέρους των μεταναστών. Αυτήν ακριβώς την αιτιακή συνάφεια της σε παγκόσμιο επίπεδο αναδιάρθρωσης των οικονομιών και του διεθνικού χαρακτήρα της μετανάστευσης αναπτύσσει από την πλευρά του και ο Mike Davis στις έρευνές του σχετικά με τη μεξικανική μετανάστευση στις ΗΠΑ:

«Η διεθνική μετανάστευση (transmigration) είναι ένας νέος τρόπος ρύθμισης της κοινωνικής αναπαραγωγής κάτω από συνθήκες παγκόσμιας αναδιάρθρωσης, η οποία αναγκάζει τις εθνικές και μεταναστευτικές κοινότητες να αναπτύξουν πρακτικές εξισορρόπησης μεταξύ καθεστώτων ιδιοκτησίας και πληθυσμών σε διαφορετικές τοπικότητες (...)»¹²

Αντίστοιχες μελέτες, όπως η κλασική πλέον συγκριτική έρευνα των Douglas Massey, Jorge Durand και Nolan Malone γύρω από τη νέα μεξικανική μετανάστευση στις ΗΠΑ, έρχονται να πιστοποιήσουν ερευνητικά την αποσύνδεση του άνισου επιπέδου μισθών και εισοδημάτων από τη διαθεσιμότητα για μετανάστευση. Όπως υποστηρίζουν η μετανάστευση, μέσα από την ανάπτυξη των διεθνικών δικτύων, παράγει τις δικές της συνέχειες πέρα από τις νεοκλασικές αντιλήψεις περί ελεύθερης και συνεπώς αυτο-ισορροπούμενης κινητικότητας της εργασίας.¹³ Στο ίδιο πνεύμα κινούνται τα συμπεράσματα της έρευνας του Ko-Lin Chin σχετικά με τη διεθνική εμπορία ανθρώπων (transnational trafficking) μεταξύ Κίνας και ΗΠΑ και το ρόλο των Κινέζων εμπόρων ανθρώπων, όπου η ευελιξία και η πολυτοπικότητα ερμηνεύονται ως δυνατότητες παροχής ασφάλειας και υπέρβασης των συγκριτικών μειονεκτημάτων των μεταναστών στο πλαίσιο του διεθνούς καταμερισμού εργασίας.¹⁴

Σημαντικό, επίσης, χώρο στις νέες θεωρητικές και εμπειρικές αναζητήσεις σχετικά με τη μετανάστευση καταλαμβάνει η συζήτηση γύρω από τη διασπορά ή, ορθότερα ίσως, τις διασπορές, δεδομένης της πολυμορφίας της συζήτησης και της πολυσημίας των όρων της.¹⁵ Με προεξάρχοντες τους αυτοπροσδιοριζόμενους ως «διασπορικούς» θεωρητικούς Stuart Hall και Paul Gilroy και εν συνεχεία τους James Clifford και Robin Cohen, ένα σύνολο νέων ερμηνευτικών εργαλείων και οπτικών προστέθηκε στη φαρέτρα των κοινωνικών επιστημόνων, που αναζητούσαν την υπέρβαση, από τη μια πλευρά, των «εθνικών φραγμών» και, από την άλλη, τον εννοιολογικό εμπλουτισμό σε ό,τι αφορά τη συνθετότερη και πέρα από το απλουστευτικό διπολικό σχήμα «κοινωνία αποστολής – κοινωνία υποδοχής» ανάλυση της διεθνούς μετανάστευσης.¹⁶

Τέλος, σημαντική είναι η συμβολή των φεμινιστικών ερευνών γύρω από την έμφυλη διάσταση της μετανάστευσης, όχι μόνο επειδή αναδεικνύουν μια παραγνωρισμένη έως τώρα πλευρά της μετανάστευσης, αλλά και πολλώ μάλλον επειδή εγκαλούν το σύνολο της κοινωνικής θεωρίας στο να αναδιαπραγματευτεί με συνολικά νέους όρους φαινόμενα και διαδικασίες που σχετίζονται με τη μετανάστευση.¹⁷ Τέτοιες έρευνες, όπως αυτή των Marion Houston, Roger Kramer και Joan Mackin Barret,¹⁸ κατέδειξαν την αυτονομία της γυναικείας μετανάστευσης καθώς και τον μη αποκλειστικά οικονομικό χαρα-

κτήρα των κινήτρων της, φέρνοντας στο επίκεντρο της ανάλυσης την ιδιαίτερη δομή των έμφυλων σχέσεων τόσο στις χώρες αποστολής όσο και στις χώρες υποδοχής. Βέβαια, οι φεμινιστικές έρευνες πάνω στη μετανάστευση δεν περιορίζονται απλώς και μόνο στην ανάδειξη και του γυναικείου χαρακτήρα της, αλλά επεκτείνουν την διεθνική προβληματική και τα εννοιολογικά, μεθοδολογικά και αναλυτικά εργαλεία της και στο χώρο της γυναικείας μετανάστευσης. Χαρακτηριστικές ως προς αυτό είναι, μεταξύ άλλων, οι έρευνες της Ruba Salih πάνω στη διεθνική μετανάστευση Μαροκινών γυναικών στη Μεσόγειο.¹⁹ Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, σε ό,τι αφορά τη σχετικοποίηση των ευρωκεντρικών μοντέλων ερμηνείας και ανάλυσης, είναι επίσης η πλούσια ερευνητική παραγωγή που αναπτύσσεται στις χώρες της Ανατολικής Ασίας και αφορά στην έντονη γυναικεία κινητικότητα, που πολύ συχνά οδηγεί τα ίδια τα κράτη στο να μετατρέπονται σε αυτό που οι Lin Lean Lim και Nana Oishi, στη μελέτη τους σχετικά με τη διεθνή μετανάστευση εργασίας των γυναικών από την Ασία προς τις ευρωπαϊκές και αραβικές χώρες,²⁰ ονομάζουν *διεθνικούς φορείς κινητικότητας* (transnational agents of mobility).

Παρουσιάσαμε ένα περίγραμμα των τελευταίων ερευνητικών και θεωρητικών συμβολών που, όπως αναφέραμε και στην εισαγωγή, κινούνται γύρω από το θεμελιακό επιστημολογικό άξονα που φέρει αντιμέτωπες τις εννοιολογικές κατηγορίες της δομής και της δράσης. Θεωρώντας ότι αυτές οι συμβολές, παρά τα καινοτόμα στοιχεία που επιφέρουν στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την πολυσχιδή διαδικασία του μεταναστεύειν, δεν ξεπερνούν τελικά τον επιστημολογικό ορίζοντα της θεωρίας των συμβολικών διαντιδράσεων θα προσπαθήσουμε να εντάξουμε στον προβληματισμό και μια άλλη προοπτική, η οποία ενδεχομένως θα μπορούσε να προσφέρει νέες αναλυτικές αφετηρίες.

Την προοπτική αυτή διανοίγουν οι Gilles Deleuze/Felix Guattari που μας υπενθυμίζουν ότι εξαρχής η γενεαλογία των κοινωνικών επιστημών, ή αν θέλετε των επιστημών του ανθρώπου, οργανώθηκε γύρω από ένα άλλο, μετα-επιστημολογικό σύστημα λόγου.²¹ Λόγος που βασίστηκε στην αξιακού τύπου θεμελιακή διχοτομία μεταξύ «ανομίας» και «αυτονομίας». Ας υπενθυμίσουμε εδώ απλά ότι το παράδειγμα της «ανομίας» του Durkheim δεν οργάνωσε απλώς ιστορικά την επιστημολογική του νομιμότητα, αλλά συνέβαλε ταυτόχρονα και στη συστηματική απονομιμοποίηση του δεύτερου πόλου αυτού του σχήματος. Εν αντιθέσει με το νορματιβισμό του Durkheim, ο Tarde πρότεινε τον τύπο της αυτονομίας, εντάσσοντας σε αυτήν τα στοιχεία του τυχαίου, της κοινωνικής εφευρετικότητας του υποκειμένου, της δημιουργικότητας του γεγονότος.²² Το ως άνω σχήμα «ανομία vs. αυτονομία» μεταφράζεται σήμερα με ειδικό τρόπο στον επιστημονικό και εν γένει δημόσιο λόγο γύρω από τη μετανάστευση με το αντιθετικό συνεχές που στα δυο του άκρα φέρει τη *θυματοποίηση* και την *εγκληματοποίηση* των μεταναστών. Ο κυρίαρχος δημόσιος και επιστημονικός λόγος έχει έτσι εγκλωβίσει τους μετανάστες στο προκρούστειο δίπολο του «εγκληματία» ή του «θύματος». Η Laura Ma Agustin εντάσσει την ιδιαιτερότητα αυτή σε ένα γενικότερο πλαίσιο. Από την μια μεριά η θυματοποίηση έχει μετατραπεί σε ένα καθολικό *modus operandi*:

«Υπάρχει μια αυξανόμενη τάση να θυματοποιούμε τους

φτωχούς, τους αδύναμους, τους αμόρφωτους και τους μετανάστες. Η τάση αυτή, η οποία ξεκίνησε ως ένας τρόπος να δοθεί προσοχή σε ειδικές μορφές βίας που διαπράττονται ενάντια στις γυναίκες, έχει γίνει ένας τρόπος με τον οποίο περιγράφονται όλοι όσοι ανήκουν στις χαμηλότερες βαθμίδες εξουσίας. Από συνήθεια, οι υποστηρικτές τους τούς τοποθετούν στη θέση του θύματος προκειμένου να διεκδικήσουν δικαιώματα για λογαριασμό τους, αυτή όμως η κίνηση συν τοις άλλοις τους μετατρέπει σε θύματα και τα θύματα χρειάζονται βοήθεια, χρειάζονται σωτηρία – κάτι το οποίο δίνει πρωταγωνιστικό ρόλο στους υποστηρικτές. Πολλή ρητορεία γύρω από τη μετανάστευση έχει αναπτυχθεί σε αυτό το μοτίβο: οι μετανάστες, εν τέλει, δεν είναι μόνο ευάλωτοι στην εκμετάλλευση, κάτι που είναι εμφανές, αλλά είναι 'θύματα'.²³

Και από την άλλη, караδοκεί ο «εγκληματίας» μετανάστης:

«Η άλλη επιλογή, σύμφωνα με τους σκανδαλοθηρικούς τρόπους κάλυψης των ΜΜΕ, είναι αυτή του εγκληματία. Δεδομένου ότι ειδήσεις σχετικά με μετανάστες αναφέρονται μόνο όταν τους συμβαίνουν συμφορές ή όταν συλλαμβάνονται σε κάτι 'παράνομο', μπορούν να κατηγοριοποιηθούν μόνο κατά έναν από αυτούς τους δυο τρόπους: ως πρώην θύματα φτώχειας στα κράτη προέλευσης και παρόντα θύματα εγκληματικών συμμοριών ή ως εγκληματίες που εκμεταλλεύονται τέτοια θύματα. Τα θύματα πρέπει να σωθούν, ενώ οι εγκληματίες να τιμωρηθούν. Αυτή η υπεραπλούστευση ενθαρρύνει την ιδέα ότι υπάρχει κάτι εγγενώς επικίνδυνο στο να είναι κανείς μετανάστης».²⁴

Έτσι, η θεώρηση και ανάλυση της μετανάστευσης συντελείται ουσιαστικά υπό το πρίσμα ενός απλουστευτικού διπολικού σχήματος με επίκεντρο την αντίληψη της μετανάστευσης ως πρόβλημα: Στη μία άκρη του διπόλου κυριαρχεί το σύνθημα ότι «οι μετανάστες δημιουργούν και προκαλούν προβλήματα», άρα «είναι (το) πρόβλημα» (ξενοφοβική προσέγγιση)· στην άλλη άκρη ότι «οι μετανάστες έχουν προβλήματα» (δημοκρατική, φιλελεύθερη, συμπονετική, αριστερή προσέγγιση). Οι ίδιοι οι μετανάστες όμως –ως δρώντα (πολιτικά) υποκείμενα– δεν λαμβάνονται υπόψη σε αυτό το διπολικό σχήμα που επεκτείνεται και κυριαρχεί σε όλο το πολιτικό φάσμα! Έτσι, ελλείπει των υποκειμένων, ό,τι απομένει και στα δύο κυρίαρχα ρεύματα του δημόσιου λόγου είναι η ανάγκη διαχείρισης, ρύθμισης, αντιμετώπισης του «προβλήματος» της μετανάστευσης και των μεταναστών²⁵ ή, για να χρησιμοποιήσουμε έναν πιο συνοπτικό όρο, η διακυβέρνηση του προβλήματος της μετανάστευσης και των μεταναστών. Η όποια «αυτονομία των μεταναστών» ως δρώντων υποκειμένων δεν χωράει στο διπολικό αυτό σχήμα. Όσο αντίθετες μοιάζουν οι πλευρές αυτού του δίπολου, σε όλες τις εκφάνσεις του, τόσο περισσότερα κοινά σημεία και κοινές παραδοχές έχουν, τόσο περισσότερο συμβάλλουν στην υποβίβαση των μεταναστών, αφαιρώντας από αυτούς στοιχεία της υποκειμενικότητάς τους, περιορίζοντάς τους σε αντικείμενα λόγου. Μεταφορικά μπορούμε να πούμε ότι οι μετανάστες στερούνται (τους αφαιρείται δηλαδή!) ακόμη και το βασικό δικαίωμα που παραχωρείται στους κατηγορούμενους σε μία αστική δίκη, το δικαίωμα δηλαδή του κατηγορούμενου να τοποθετηθεί αυτόνομα επί των κατηγοριών.

Η «αυτονομία του ετεροκαθορισμού», το γεγονός δηλα-

δή ότι ο ετεροκαθορισμός της ανθρώπινης δράσης εκλαμβάνεται ως αυτονόητος, μπορεί να φανεί και σε κεντρικές έννοιες των κοινωνικών επιστημών, όπως για παράδειγμα στην έννοια-κλειδί «κοινωνικοποίηση» – που στην περίπτωση των μεταναστών λαμβάνει συνήθως τη μορφή της «ενσωμάτωσης», της «προσαρμογής», της «αφομοίωσης», της «ένταξης», του «επιπολιτισμού» (acculturation) κ.λπ. Ο ετεροκαθορισμός εκλαμβάνεται σε τέτοιο βαθμό ως αυτονόητος που το μόνο που απομένει να κάνει ένα «νέο μέλος» μιας κοινωνίας δεν είναι τίποτε άλλο από το να «προσαρμοστεί» (είτε παθητικά, είτε ενεργά) στα δεδομένα κοινωνικά νοήματα και προτάγματα, στις κοινωνικά δεδομένες προσταγές και υπαγορεύσεις κ.λπ. Η κριτική έχει εστιάσει σωστά μέχρι τώρα στην ανάδειξη των σχέσεων εξουσίας σε αυτό το πλέγμα προσαρμογής, στο γεγονός δηλαδή ότι η «προσαρμογή» όταν πραγματοποιείται εντός ενός πλαισίου σχέσεων εξουσίας περιλαμβάνει, απαιτεί ουσιαστικά, και την υποταγή του «νέου μέλους». Έχει εστιάσει, επίσης, στο γεγονός ότι με αυτόν τον τρόπο αναπαράγονται και οι κοινωνικές ιεραρχίες. Προτείνουμε εδώ να συμπεριληφθεί και η έννοια της αντίστασης στη θεώρηση και ανάλυση της δράσης των υποκειμένων.²⁶

Θέση μας είναι ότι η παράβλεψη της αυτονομίας των μεταναστών επ' ουδενί αποτελεί ένα τυχαίο γεγονός αμέλειας ή ελλειπούς προσοχής εκ μέρους των κοινωνικών επιστημόνων και επιστημών. Μια τέτοια παράβλεψη ισχύει («λειτουργεί») άλλωστε και για τα υποκείμενα άλλων ομάδων που υφίστανται (με διαφορετικό κάθε φορά τρόπο) διακρίσεις, όπως για παράδειγμα τα άτομα με ειδικές ανάγκες, κ.λπ. Ένα κοινό σημείο, το οποίο μας επιτρέπει να αποσυνδέσουμε και θεωρητικά την ύπαρξη ρατσισμού από την ύπαρξη μεταναστών στον ίδιο κοινωνικό χώρο και έτσι να κατανοήσουμε τον μηχανισμό της αφαίρεσης υποκειμενικότητας από κοινωνικά ανίσχυρα υποκείμενα ως ένα γενικότερο μηχανισμό του (εξ)ευτελισμού και της υποτίμησής τους.

Ο Μαρξ ισχυρίζεται στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* ότι το κεφάλαιο, ως ένα προϊόν της ανθρώπινης δράσης, ένα προϊόν δηλαδή της ανθρώπινης «αυτονομίας» και υποκειμενικότητας, (φαίνεται να) έχει αποκτήσει τόση δύναμη, τόση ισχύ πάνω στα ίδια τα δρώντα υποκείμενα, που προβάλλει στα μάτια τους ως αυτονόητη η αντίληψη ότι όχι τα ίδια, αλλά το κεφάλαιο είναι ο αποκλειστικός παραγωγός των κοινωνικών συνθηκών, ότι το κεφάλαιο είναι το αποκλειστικό υποκείμενο της ιστορίας και ότι η δράση των ανθρώπων-υποκειμένων, είναι το προϊόν των κινήσεων του κεφαλαίου.

Οι κήρυκες του νεοφιλελευθερισμού – και δυστυχώς όχι μόνο αυτοί – επιμένουν να παρουσιάζουν τη μετανάστευση ουσιαστικά και αποκλειστικά ως μια λογική (θεμιτή ή επικίνδυνη και αποτρόπαια) συνέπεια των κινήσεων του κεφαλαίου.²⁷ Οι (μετα)κινήσεις των υποκειμένων-μεταναστών γίνονται αντιληπτές απλά και μόνο ως (δευτερεύον) επ-ακόλουθο και εξάρτημα της συσσώρευσης του κεφαλαίου.²⁸ Η δράση των υποκειμένων ακολουθεί, σύμφωνα μ' αυτήν την αντίληψη, αφηρημένες οικονομικές νομοτέλειες, αναδεικνύοντας τις τελευταίες ως το μόνο δυναμικό και καθοριστικό μέρος. Μια τέτοια λογική αποδίδει υποκειμενικότητα μόνο στο κεφάλαιο ή γενικότερα στο σύστημα. Κάτι που λογικά και αυτόματα συνεπάγεται την αφαίρεση της αυτονομίας και της υποκειμενικότητας από τα

ζώντα και δρώντα υποκείμενα, από τα πραγματικά ιστορικά πρόσωπα. Έτσι, μοιάζει αναπόφευκτο και λογικότατο να παρουσιάζονται ως θύματα όσοι υφίστανται τις αρνητικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης. Ας υποσκάψουμε την κυριαρχία του Νεοφιλελευθερισμού (έστω σ' αυτό το σημείο) αρνούμενοι να αποδεχθούμε ως αφετηρία των θεωρήσεων, αναλύσεων και δράσεών μας την απάνθρωπη αυτή θέση.

Πολλώ δε μάλλον, όταν η ιστορία της μετανάστευσης και εν γένει της εργασίας βρίθει παραδειγμάτων χάραξης αυτόνομων στρατηγικών από πλευράς των εμπλεκόμενων υποκειμένων και ουσιαστικής υπονόμευσης των στόχων του Κεφαλαίου.²⁹ Δίνοντας ένα κοντινό μας παράδειγμα, η ίδια η ιστορία της εκβιομηχάνισης και της βιομηχανίας στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται διαχρονικά από την εξής ένταση: από τη μια πλευρά, οι εργοδότες επιζητούν επίμονα σταθερό εργατικό δυναμικό, το οποίο συνήθως αντλούν άλλοτε από την ύπαιθρο και άλλοτε από το εξωτερικό με μηχανισμούς μεταναστευτικής στρατολόγησης που προσιδιάζουν απόλυτα στο παράδειγμα των *Gastarbeiter*: από την άλλη, οι εργάτες προβάλλουν επίμονα αντίσταση στην απόλυτη προλεταριοποίησή τους, δηλαδή στο να υπόκεινται αποκλειστικά στη μισθωτή εργασία, χρησιμοποιώντας ουσιαστικά την είσοδο στο εργοστάσιο ως μια προσωρινή κατάσταση που θα τους δώσει την οικονομική δυνατότητα είτε να επιστρέψουν στο χωριό είτε να ασκήσουν κάποια ανεξάρτητη επαγγελματική δραστηριότητα στην πόλη. Έτσι, η ανάγκη εξεύρεσης εργατικού δυναμικού έλαβε ιστορικά το δυναμικό χαρακτήρα της αέναης κίνησης «στρατολόγηση εργατών-μεταναστών –εργασία στο εργοστάσιο– αποχώρηση από το εργοστάσιο», αναγκάζοντας και την εργοδοτική πλευρά να αναπροσαρμόζει συνεχώς τους σχεδιασμούς της.³⁰

Ας θυμηθούμε ότι το αίτημα για *αυτονομία* ή, αλλιώς διατυπωμένο, το αίτημα για *αυτοδιαχείριση*, *αυτοδιάθεση* και *χειραφέτηση* των υποκειμένων συνιστά θεμελιακό (χρονικά και αξιακά) σημείο αναφοράς και αφετηρίας των κοινωνικών κινήματων, ένα αίτημα το οποίο στοχεύει στην ανάδειξη της υποκειμενικότητας των ανθρώπων και στη συνειδητή και ενεργή εμπλοκή αυτών στα θέματα και στις αποφάσεις που αφορούν στη ζωή τους. Ας θυμηθούμε επιπλέον ότι ο κυρίαρχος λόγος των κοινωνικών επιστημών, από τη στιγμή της συγκρότησής τους, εστίαζε σε σημαντικό βαθμό στην προσφορά «ειδικής» και «τεχνικής» γνώσης προς τις διοικήσεις κρατών ή/και προς άλλους ικανούς χρηματοδότες, προκειμένου αυτοί να *διαχειριστούν* (τα ανατεθειμένα ή τα με άλλο τρόπο ανειλημμένα) ζητήματα και «προβλήματα», να αποτρέψουν εξεγέρσεις κ.λπ.: ή, γενικότερα διατυπωμένα, να διακυβερνήσουν και να χειραγωγήσουν τον πληθυσμό της επικράτειας.

Συνδυάζοντας αυτά τα δύο στοιχεία μπορεί να γίνει ίσως καλύτερα κατανοητό το γεγονός ότι η *αυτονομία*, η *αυτοδιάθεση* και η *χειραφέτηση* των υποκειμένων δεν μπορούν εύκολα να αποτελούν αντικείμενο λόγου και εργαλεία ενασχόλησης των κοινωνικών επιστημών (και επιστημόνων) που εστιάζουν στην καταγραφή και ανάλυση της «προβλεψιμότητας» των αντικειμένων της έρευνάς τους. Η «ειδική γνώση» που προσφέρουν για τα κοινωνικά φαινόμενα και τα κοινωνικά κινήματα εστιάζει αναγκαστικά –για να μπορεί να είναι εμπορεύσιμη– στα σημεία εκείνα τα οποία μπορούν να παρασταθούν ως «προβλέψιμα». Το έντονο ενδιαφέρον των πολιτικών ελίτ για *πρόβλεψη* των κι-

νήσεων των (απανταχού) μεταναστών (καθώς και των προσφύγων) αποδεικνύεται άλλωστε και με τη χρηματοδότηση και ανάθεση μελετών σε κοινωνικούς επιστήμονες με στόχο ακριβώς την παροχή γνώσης ικανής για πρόβλεψη τέτοιων κινήσεων.³¹

Η αυτονομία των μεταναστών, η αυτονομία της μετανάστευσης

Οι μετανάστες δεν αποτελούν ούτε οικονομικούς Ροβινσώνες, ούτε κοινωνικούς Παρασκευάδες. Η μετανάστευση, είτε υπερβαίνει τα σύνορα των εθνικών κρατών, είτε παραμένει εντός συνόρων (ως «εσωτερική μετανάστευση»), δεν (μπορεί να) είναι ποτέ πράξη ενός απομονωμένου, α-κοινωνικού ατόμου. Οι εικόνες που μας περιβάλλουν και οι πληροφορίες που δεχόμαστε και στηρίζουν έναν τέτοιο μύθο ικανοποιούν και εξυπηρετούν τη σύλληψη της μετανάστευσης ως μιας «μίζερης κατάστασης». Ας μην ξεχνάμε, όμως, ότι τέτοιες –αφόρητες ίσως ως προς τη βαρβαρότητα και χυδαιότητά τους– εικόνες αποτελούν ενδεχομένως μέρος μιας ευρύτερης σκηνοθεσίας που ως στόχο έχει να αποδώσει αυτήν ακριβώς την εικόνα για τη μετανάστευση. Η μετανάστευση μπορεί βεβαίως να αποτελεί αρχικά και ένα ατομικό σχέδιο, βασισμένο στην επιθυμία να ξεφύγει κανείς από τη μιζέρια, την εξάρτηση ή/και την εκμετάλλευση. Με το να συλλάβει όμως αυτή την επιθυμία ο μετανάστης παράγει τον εαυτό του ως *πολιτικό υποκείμενο*. Για να αναπτύξει και να πραγματοποιήσει δε ένα τέτοιο –αρχικά ίσως μόνο ατομικό– σχέδιο απαιτείται η συμμετοχή και σύμπραξη ευρύτερων κοινωνικών υποκειμένων: οικογένειες, νοικοκυριά και άλλα συγκροτημένα άτυπα κοινωνικά δίκτυα. Όσο μεγαλύτερα είναι τα εμπόδια τα οποία πρέπει να υπερβεί κανείς, τόσο πιο επιβεβλημένη και τελικά αναπόφευκτη γίνεται η *κοινωνική διάσταση* για την επιτυχία του σχεδίου:

«Το σχέδιο για μετανάστευση συγκροτείται από ένα ευρύ σύμπλεγμα δυνάμεων, από τις εθνικές και παγκόσμιες ως τις πλέον τοπικές, προσωπικές και τυχαίες (τις οποίες συμβαίνει να συναντά κανείς σε ένα καφέ). Οι τρόποι με τους οποίους μετακινούνται οι άνθρωποι, το πώς η απαραίτητη γνώση μετακινείται προς αυτούς, πώς μετακινούν τα χρήματά τους και πώς η αξία των τελευταίων τους παρακινεί, όπως επίσης το πώς ενθαρρύνουν άλλους μετανάστες να κάνουν παρόμοιες κινήσεις: όλα τα παραπάνω συνιστούν μέρος αυτών των ροών. Είμαστε περικυκλωμένοι από εικόνες και ήχους που υποθάλπουν την επιθυμία να 'δούμε τον κόσμο' και παρότι δεν έχουμε ακλόνητες αποδείξεις ότι αυτό το όραμα επιδρά στην επιθυμία για ταξίδι, όλοι γνωρίζουμε ότι το κάνει».³²

Η μετανάστευση, συνεπώς, επιτελείται εξ αρχής από πολλά εμπλεκόμενα *υποκείμενα* και πραγματοποιείται με πολλές *πράξεις* και *αντι-πράξεις*. Πρόκειται για πράξεις προσπάθειας ελέγχου και, σε συνάφεια με αυτό, πράξεις *υπόσκαψης* αυτού του ελέγχου. Ισχύει βέβαια και η αντίθετη ακολουθία. Έτσι οι πράξεις *υπέρβασης* μιας δεδομένης, μη θεμιτής κατάστασης από κάποια υποκείμενα προηγούνται και ακολουθούν *αντι-πράξεις*, προσπάθειες *ελέγχου*, πράξεις *εξουδετέρωσης* ή και *αποτροπής* των προγενέστερων πράξεων *υπέρβασης*. Δεν είναι λοιπόν καθόλου δεδομένο ότι οι μετανάστες είναι πάντα αυτοί οι οποίοι *ωθούνται* από τα γεγονότα, τις κακές συγκυρίες και συνθήκες προς κάποια κατεύθυνση, το ότι δηλαδή *αντι-δρουν* απλά και μόνο. Ούτε, από την άλλη, οι πολιτικές και οικονομικές ελίτ

είναι αποκλειστικά και μόνον εκείνες που χαράζουν πολιτικές στις οποίες αντιδρούν άλλοι. Αντιθέτως, αποτελεί ενίοτε γεγονός ότι οι πολιτικές που προτάσσονται ή/και χαράσσονται από τις ελίτ, συνιστούν *αντί-δραση* στις πράξεις και τις πολιτικές που πραγματοποιούν οι *υποτελείς* (subalterni), επιδιώκοντας και προσπαθώντας έτσι να αποτρέψουν τις συνέπειες αυτών των πράξεων υπέρβασης. Με μια χρονικά βαθύτερη προοπτική μπορούμε να πούμε ότι οι *πράξεις* των μεταναστών μπορούν να εξαναγκάζουν τις πολιτικές και άλλες ελίτ να *ανασχηματίζουν* συνεχώς το εκάστοτε ισχύον *καθεστώς μετανάστευσης* (migration regime), να τους αναγκάζουν δηλαδή να προσπαθούν συνεχώς να μετασχηματίζουν προς όφελός τους τις κοινωνιακές συνθήκες που αφορούν στην κινητικότητα των μεταναστών, δηλαδή στην κινητικότητα της εργατικής δύναμης.

Βέβαια, όπως είδαμε προηγουμένως, η έμφαση στην υποκειμενικότητα της μετανάστευσης, δηλαδή στην αυτονομία των μεταναστών, αποτελεί πλέον ένα *modus operandi* για ένα ευρύ φάσμα προβληματικών και προσεγγίσεων στο χώρο των μεταναστευτικών σπουδών. Ωστόσο, επανερχόμενοι στον αρχικό μας προβληματισμό, το ζητούμενο ίσως δεν είναι η καταξίωση του ενός από τους δυο πόλους αυτής της επιστημολογικής διχοτομίας, μεταξύ *δομής* και *δράσης*, *ανομίας* και *αυτονομίας*, αλλά η μετάβαση σε μια προβληματική, η οποία να αναδιαπραγματεύεται τις απορίες της κοινωνικής θεωρίας υπερβαίνοντας τα επιστημολογικά διλήμματα αυτού του είδους.

Δεν πρέπει εδώ, λοιπόν, να μας διαφεύγει ότι βρισκόμαστε απέναντι σε μια πραγματικά παγκόσμια τάση που εκτυλίσσεται στα σύνορα της Ευρώπης, στα σύνορα του Μεξικού και των Η.Π.Α. ή ακόμα στο Χονγκ-Κονγκ, σε περιοχές της Κίνας και εν γένει της Ανατολικής Ασίας. Σ' αυτά και σε άλλα *παγκόσμια* (global) *σύνορα* λαμβάνουν χώρα συνεχείς και σφοδροί κοινωνικοί αγώνες, ένας *οιονεί κανονικός πόλεμος*, ο οποίος, συν τοις άλλοις, οδηγεί στο βιολογικό θάνατο χιλιάδων μεταναστών. Σ' αυτό το σημείο παραπέμπουμε στην κεντρική θέση του Γάλλου θεωρητικού της αυτονομίας της μετανάστευσης, Yann Moulrier Boutang,³³ η οποία συνοψίζεται στα εξής: η ένταση αυτών των αγώνων ορίζεται από τη βία που συνίσταται στην πρόσκρουση του αντικειμενικά οικουμενικού αιτήματος της μεταναστευτικής εργασίας για ελευθερία της κινητικότητάς της, με το ρυθμιστικό έλεγχο πάνω στην κινητικότητα της εργασίας, που πάντοτε ήταν κεντρικός στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.³⁴ Αυτός ο έλεγχος, όπως αναφέρει και ο Nicos Papastergiadis,³⁵ τίθεται σήμερα υπό αμφισβήτηση από τα σε παγκόσμιο επίπεδο πολυσχιδή και μη αναμενόμενα «θυελλώδη» στοιχεία των μεταναστευτικών κινήσεων.

Η μετανάστευση ως κοινωνικό κίνημα

Οι μετανάστες ενσαρκώνουν ένα σύγχρονο *κίνημα*, το οποίο δια της γυμνής παρουσίας του και μόνο, φέρνει επίμονα στο προσκήνιο το *κοινωνικό ζήτημα* σ' έναν, όπως συνηθίζουμε να λέμε, «παγκοσμιοποιημένο κόσμο». Έτσι, θέτει σε όλους εμάς εκ νέου το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης και χειραφέτησης, κάτω από τις νέες κοινωνιακές συνθήκες που διαμορφώνονται συνεχώς τις τελευταίες δεκαετίες (και) στα *κέντρα* του ενός και μοναδικού κόσμου.

Πρέπει εδώ να αποσαφηνίσουμε το νόημα που δίνουμε στην έννοια «κοινωνικό κίνημα», δεδομένου ότι ήδη από τη δε-

καετία του 1970 και 1980 υπάρχει σχετικά σημαντική θεωρητική/ερευνητική παραγωγή και συζήτηση γύρω από τα *νέα κοινωνικά κινήματα*, τα οποία θεωρητικοποιήθηκαν αρχικά από τους Alain Touraine και Alberto Melucci.³⁶ Το κοινωνικό κίνημα δεν το εννοούμε εδώ (μόνο) ως μια συσσωμάτωση και συστράτευση κοινωνικών υποκειμένων που δρουν συλλογικά στη βάση συγκεκριμένων κοινωνικών διεκδικήσεων. Το εννοούμε κυρίως ως *κοινωνική διαδικασία* που απορρέει μέσα από τη συνολική– και όχι μόνο πολιτική/διεκδικητική –συλλογική κοινωνική δράση των εμπλεκόμενων υποκειμένων, είτε αυτά συγκροτούν συλλογικότητες καθ'αυτές, είτε όχι. Το εννοούμε δηλαδή ως έναν, ούτως ή άλλως, παραγωγό κοινωνικών μεταβολών και μετασχηματισμών.

Το κίνημα αυτό συμμετέχει έτσι –με δικές του κάθε φορά προταγματικές αξιώσεις, είτε αυτές σχετίζονται με δικαιώματα νομιμοποίησης, ένταξης ή διαφοράς είτε με την απλή κοινωνική αναπαραγωγή του– στην αμφισβήτηση και αναδιαπραγμάτευση της μέχρι τώρα κοινωνικά άνισης ιεράρχησης του πληθυσμού στον ένα και μοναδικό κόσμο. Η ιεράρχηση αυτή υλοποιείται με την οργάνωση του κόσμου σε διάφορα εθνικά κράτη που (ανα)παράγονται και υπόκεινται σε ένα πλέγμα διεθνών σχέσεων και αντιφάσεων και δια-τάσσονται σ' ένα δυναμικό και κοινωνικά άνισα ιεραρχημένο παγκόσμιο σύστημα, όπου –σύμφωνα με τον Immanuel Wallerstein– οι σχέσεις αυτές ρυθμίζονται από μια διεθνή «τάξη ραμφίσματος» (pecking order), μια διεθνή κοινωνική ιεραρχία δηλαδή, όπου οι ισχυρότεροι έχουν τη δυνατότητα και το δικαίωμα να ασκούν βία ραμφίζοντας τους λιγότερο ισχυρούς.³⁷

Η μετανάστευση, θεωρούμενη ως *κοινωνικό κίνημα*, όπως εκδηλώνεται για παράδειγμα στις (μετα)κινήσεις των υποκειμένων-μεταναστών, δεν αποτελεί απλά και μόνο *αντί-δραση* σε αποφάσεις, δράσεις και πολιτικές άλλων –ισχυρότερων ίσως– υποκειμένων. Η δράση των μεταναστών, αντίθετα, όπως η δράση όλων των κοινωνικών υποκειμένων άλλωστε, μπορεί να παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο και ως εκ τούτου να *προκαλεί* (να έχει δηλαδή ως συνέπεια) και *αντι-δράσεις* από άλλα κοινωνικά και πολιτικά υποκείμενα. Πολιτικά και διοικητικά προτάγματα των κυρίαρχων πολιτικών ελίτ, όπως για παράδειγμα το πρόταγμα μιας *Ευρώπης Φρούριο* αποτελούν –τουλάχιστον εν μέρει– *αντί-δραση* σε πιθανές, πραγματικές ή επιφοβούμενες, δράσεις των μεταναστών. Πιο συγκεκριμένα, η (ανα)παράσταση της Ευρώπης ως ένα πλοίο που δεν χωράει άλλους επιβάτες επιστρατεύεται από τις ευρωπαϊκές πολιτικές ελίτ προκειμένου να χρησιμεύσει ως όχημα ιδεολογικής επιβολής περιοριστικών μεταναστευτικών πολιτικών. Αυτή η (ανα)παράσταση θα στερούταν λόγου ύπαρξης αν οι μετανάστες με τις (μετα)κινήσεις τους δεν υπονόμειαν *de facto* το περιοριστικό πλαίσιο εισόδου που το σύνολο των ευρωπαϊκών κρατών προσπαθεί να επιβάλει εδώ και μια τριακονταετία. Προτείνουμε δηλαδή να συλλάβουμε τη μετανάστευση, τις (μετα)κινήσεις των μεταναστών, όχι ως παθητικές *αντι-δράσεις*, αλλά ως ενεργό, δυναμικό και ενίοτε πρωταγωνιστικό μέρος ευρύτερων *κοινωνικών αγώνων*. Η σύλληψη αυτή τοποθετείται στη θεωρητική παράδοση που θεμελιώθηκε το αργότερο στα μέσα του 19ου αιώνα και έγινε ευρύτατα γνωστή με διατυπώσεις όπως η εξής:

«Η ιστορία όλων των ως τώρα κοινωνιών είναι η ιστορία ταξικών αγώνων. Ελεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος,

βαρόνος και δουλοπάροικος, μάστορας και κάλφας, με μια λέξη, καταπιεστές και καταπιεζόμενος, βρίσκονταν σε ακατάπαυστη αντίθεση μεταξύ τους, έκαναν αδιάκοπο αγώνα, τότε καλυμμένο, τότε ανοιχτό, έναν αγώνα που τελείωνε κάθε φορά με έναν επαναστατικό μετασχηματισμό ολόκληρης της κοινωνίας ή με την από κοινού καταστροφή των τάξεων που αγωνίζονταν».³⁸

Εδώ είναι απαραίτητη μια διευκρίνιση δεδομένου του ιστορικού φορτίου τόσο του μαρξισμού όσο και της έννοιας του κοινωνικού αγώνα γενικότερα: οι κοινωνικοί αγώνες δεν αποτελούν μια υπο-περίπτωση ή εξειδίκευση των γενικών πολιτικών αγώνων και αντιφάσεων, δεν υπάρχουν μόνο εκεί όπου λαμβάνουν οργανωμένη μορφή.³⁹ Συντελούνται συνεχώς και εκ των πραγμάτων όπου συγκρούονται αντιθετικά συμφέροντα και προσδοκίες, όπου οι κοινωνικοί άνθρωποι, είτε το συνειδητοποιούν είτε όχι, μετασχηματίζουν μερικά και συνολικά τις κοινωνικές σχέσεις και την κοινωνία γενικότερα. Προς ποια κατεύθυνση οδεύουν κάθε φορά αυτοί οι μετασχηματισμοί υπήρξε και παραμένει πάντα ένα ανοιχτό κοινωνικό στοίχημα: άλλες φορές μπορεί να απολήγουν στην παγίωση οικονομικών μετασχηματισμών (π.χ. βιομηχανική επανάσταση), άλλες σε πολιτικούς μετασχηματισμούς (π.χ. Γαλλική επανάσταση) ή και στα δυο (π.χ. Οκτωβριανή επανάσταση). Καμιά όμως από αυτές και τις τόσες άλλες σημαντικές και με μακροχρόνιες επιπτώσεις ιστορικές στιγμές δεν μονοπώλησε έστω και στην κλίμακα της μικρής διάρκειας την ύπαρξη και τη σημασία των αντίστοιχων κοινωνικών αγώνων. Αντιθέτως, οι τελευταίοι αποτελούσαν πάντα και αποτελούν τη δυναμική «σταθερά» που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο τροφοδοτούσε και τροφοδοτεί την πάντα ανοιχτή και μη απόλυτα προβλέψιμη ιστορική εξέλιξη.

Ως μέρος ευρύτερων κοινωνικών αγώνων η μετανάστευση δεν αντιδρά απλά στις νομικές και πολιτικές επιταγές ή προταγές των εκάστοτε Πολιτειών, δηλαδή των κρατικών οντοτήτων ή των πολιτικών ελίτ αυτών των οντοτήτων. Αντίθετα, πολλές φορές οι μετανάστες δια της γυμνής ύπαρξης και απλής παρουσίας τους επιτίθενται στον κρατικό έλεγχο των συνόρων μιας επικράτειας (*border regime*) και υποσκάπτουν αποφασιστικά τις πολιτικές που προσπαθούν να ελέγξουν την κινητικότητα των εργαζομένων (*migration regime*). Υποσκάπτουν, επίσης, το συγκεκριμένο και άνισα ιεραρχημένο παγκόσμιο σύστημα καταμερισμού εργασίας, αρνούμενοι να αποδεχθούν εσαεί και ευλαβικά τη συγκεκριμένη και δεδομένη θέση που τους επιφυλάσσεται σ' αυτό. Η μετανάστευση ως τέτοια, λοιπόν, αμφισβητεί ως μια διακριτή τάση την ιστορικά συγκεκριμένη παγκόσμια κατανομή του πλούτου και αποτελεί κατ' επέκταση μια από τις προκλήσεις για την κρατικά συγκεκριμένη διά-ταξη του κοινωνικού και γεωγραφικού χώρου μεταξύ φτωχών και πλουσίων, πολιτών και μη πολιτών ή καλύτερα *α-πολιτών* (*denizens*).

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το Σύστημα Πληροφοριών Schengen (SIS) με την Europol, τους συνοριοφύλακες και τους νόμους περί αλλοδαπών –για να αναφέρουμε επιγραμματικά ορισμένα στοιχεία της κορυφής του παγόβουνου του ευρωπαϊκού συστήματος ελέγχου και ρύθμισης της μετανάστευσης– διαθέτει απέναντι στη μετανάστευση μια ειδική *υπεροπλία*.⁴⁰ Το αποτέλεσμα αυτής της υπεροπλίας δεν είναι όμως σε καμία περίπτωση η παγίωση μιας πολιτικής της μη κινητικότητας και του ολικού αποκλεισμού.⁴¹ Η παραγωγικότητα του συγκεκριμένου αυτού *συνοριακού καθεστώ-*

τος βασίζεται πρωταρχικά στη *ρύθμιση* της διασυνοριακής κινητικότητας της μεταναστευτικής εργασίας. Σε αντίθεση με τη σύνομη χρυσή εποχή του Φορντισμού, όπου τόσο η εργατική δύναμη όσο και η αναπαραγωγή της οργανώνονταν συνήθως στον ίδιο χώρο, η δυναμική της διεθνικής μετανάστευσης αναδεικνύει σε πολύ πιο έντονο βαθμό από ό,τι σε άλλες ιστορικές περιόδους μια τάση ανασυγκρότησης των ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων, η οποία εξειδικεύεται στον ιδιαίτερο τρόπο ρύθμισης της μετανάστευσης: στην ευέλικτη αποσύνδεση της εργασίας από τους χώρους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και στην αποσύνδεση από τα δικαιώματά που απέρρεαν από την εργασία.⁴² Αυτή η οπτική θέτει στο επίκεντρο λιγότερο τις πρακτικές της *περιφρούρησης* και περισσότερο το στοιχείο της απώλειας των δικαιωμάτων στην εργασία, στην πόλη, σε μια καλύτερη ζωή. Το αποτέλεσμα, λοιπόν, του ευρωπαϊκού καθεστώτος ελέγχου της μετανάστευσης και των συνόρων, του οποίου οι άμεσες επιπτώσεις συνίστανται στην παγίωση ενός διευρυμένου μηχανισμού κέντρων εγκλεισμού και επαναπροώθησης (βλ. στρατόπεδα προσφύγων), δεν είναι ο αποκλεισμός των μεταναστών και των μεταναστριών αλλά η με οικονομικούς όρους –δηλαδή όρους εκμετάλλευσης– *αξιοποίηση* εκείνων των πλεοναζόντων στοιχείων που χαρακτηρίζουν τις μεταναστευτικές (μετα)κινήσεις, δηλαδή η οικονομική αξιοποίηση της αυτονομίας τους.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν ίσως απαραίτητη μια διευκρίνιση ως προς την εννοιολογική χρήση από μέρους μας του όρου *μεταναστευτική εργασία*. Το γεγονός ότι τονίζουμε τον ρόλο της εργασίας σε σχέση με το συνολικότερο φαινόμενο της μετανάστευσης δεν σημαίνει ότι υπονοούμε μίαν ομοιογενοποίηση της ποικιλομορφίας και της ετερογένειας των μορφών μετανάστευσης και των μορφών εργασίας που συνδέονται με αυτές. Άλλωστε, μετά τον Malthus ούτε υπάρχει αλλά και ούτε μας ενδιαφέρει μια γενική θεωρία της μετανάστευσης.⁴³ Το ταξίδι, η φυγή, η διασπορά, ο διωγμός, η παλιννόστηση, ο νομαδισμός, ακόμα και ο τουρισμός αποτελούν ασφαλώς ερμηνευτικά σχήματα που το καθένα ξεχωριστά ή και ο συνδυασμός τους μπορούν να αναδείξουν ειδικά και γενικά χαρακτηριστικά των ιστορικών αλλά και σύγχρονων μορφών κινητικότητας. Ο όρος *μεταναστευτική εργασία*, σε αντιδιαστολή με τον ευρύτερο όρο της *κινητικότητας*, μπορεί λοιπόν να λειτουργεί περιοριστικά ή ακόμα, στην χειρότερη περίπτωση, οικονομιστικά, αν αποσυνδεθεί από την έννοια της «διεθνούς αγοράς φτηνής εργασίας» και τον ρόλο που η διεθνής μετανάστευση διαδραματίζει εντός του πλαισίου της.⁴⁴

Σε αυτό το σημείο εξάλλου έγκειται και ο ρόλος των κρατικών ή διακρατικών μορφών ρύθμισης και ελέγχου της μεταναστευτικής εργασίας, οι οποίες κάθε άλλο παρά υπακούουν στη λογική μιας ρατσιστικής συνωμοσίας. Αντιθέτως, με τα στρατόπεδα προσφύγων, τα συνοριακά φρούρια, τις επιλεκτικές ποσοστώσεις, τις περιοριστικές πολιτικές σε ό,τι αφορά τις οικογενειακές συνενώσεις, το καθεστώς σύνδεσης της άδειας παραμονής με την άδεια εργασίας αλλά και με τις πολιτικές εθελοντικών μορφών επαναπροώθησης παράγει έναν ή περισσότερους –αν συγκρίνει κανείς τους διαφορετικούς τρόπους ρύθμισης π.χ. στην Ευρώπη και στην Βόρεια Αμερική– ορθολογικούς τρόπους ρύθμισης. Δηλαδή, μίαν απόπειρα ρυθμιστικής αναδιάταξης των διασυνοριακών μορφών κινητικότητας σε ελεγχόμενες μορφές μεταναστευτικής εργασίας.

Με την έννοια αυτήν, ο συγκεκριμένος τρόπος ρύθμισης της κινητικότητας δεν συνίσταται ακριβώς στην ερμητική περιφρούρηση των συνόρων των πλούσιων κρατών του ενός και μοναδικού κόσμου αλλά στην εγκαθίδρυση ενός πολυκεντρικού και ευέλικτου συστήματος φίλτρων και φραγμών, του οποίου η λειτουργία έγκειται στην (ανα)παραγωγή μιας ενεργητικής διαδικασίας αξιοποίησης της μεταναστευτικής εργασίας μέσω ενός μηχανισμού που καθιστά τη μεταναστευτική εργασία «παράνομη» και τους μετανάστες «λαθρομετανάστες».⁴⁵ Ακριβώς επειδή οι μετανάστες και οι μετανάστριες βιώνουν σήμερα όλες τις μορφές της απαξίωσης και της επισφάλειας της εργασίας τους, ακριβώς επειδή η απάντησή τους σ' αυτό είναι η κινητικότητα εντός και εκτός των συνόρων, στην υποκειμενικότητά τους συμπυκνώνονται όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν τη νέα, ευέλικτη και επισφαλής εργασία για όλους. Στην κοινωνική υποκειμενικότητά τους βρίσκουν έκφραση παραδειγματικά οι γενικοί όροι ύπαρξης της κοινωνιακής εργασίας ως τέτοιας. Μ' αυτήν την έννοια, το να μιλάμε σήμερα για τη *μεταναστευτική εργασία* σημαίνει ότι μιλάμε για μια γενικότερη τάση της εργασίας προς την κινητικότητα, την πολυμορφία και εν γένει τις ριζικές αλλαγές που αφορούν ήδη –αν και όχι στον ίδιο βαθμό για όλες και για όλους– το σύνολο των εργαζομένων.⁴⁶

Όπως είδαμε, οι μετανάστες με τις (μετα)κινήσεις τους συμβάλλουν στο μετασχηματισμό της ιστορικά συγκεκριμένης μορφής οργάνωσης των κοινωνιών σε εθνικά κράτη και της ιστορικά συγκεκριμένης οργάνωσης της κοινωνικής (ανα)παραγωγής. Οι μετανάστες συμπράττουν δηλαδή με τις (μετα)κινήσεις τους στο «μετασχηματισμό ολόκληρης της κοινωνίας». Η μετανάστευση ως κοινωνικό κίνημα, ως μορφή/στιγμή ενός διαρκούς κοινωνικού αγώνα που ενσαρκώνει μια γενικότερη τάση του τέλους, ή ίσως της αρχής, της κρίσης του εθνικού κράτους και κατ' επέκταση της ταύτισης των πολιτικών δικαιωμάτων που σχετίζονται και με την εργασία με μια συνοριακά οριοθετημένη εδαφικότητα, αποτελεί μέρος μιας *αντι-παγκοσμιοποίησης* ή μιας *παγκοσμιοποίησης από τα κάτω*. (Αντι)παγκοσμιοποίηση, η οποία αφενός θέτει νέους όρους ως προς την κατοχύρωση πολιτικών ελαστικής και απο-εδαφικοποιημένης, μετα-εθνικής *ιθαγένειας*⁴⁷ και αφετέρου υπονομεύει έμπρακτα την παγιωμένη διεθνή ανισορροπία ισχύος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, πιο συγκεκριμένα την υπεροχή των ελεύθερων κεφαλαιακών ροών σε σχέση με την ανελευθερία μετακίνησης της εργασίας.

Η υποκειμενικότητα δεν αναιρείται όταν / επειδή τα υποκείμενα (οι μετανάστες στην προκειμένη περίπτωση) δεν περιγράφουν (ή δεν μπορούν να αρθρώσουν) τα βιώματά τους με όρους «υποκειμενικότητας» και «χειραφέτησης». Έτσι και στην περίπτωση των μεταναστών (με χώρες προέλευσης εκτός Ε.Ε.) στην Ελλάδα οι διεκδικήσεις τους αντανakλούν και αρθρώνουν την επιθυμία για μεγαλύτερη κοινωνική ένταξη και τις προσδοκίες τους για μια αξιοπρεπή ζωή. Διεκδικήσεις που συστηματικά έρχονται αντιμέτωπες με τις αντιφάσεις που τους επιφυλάσσουν οι κρατικές πολιτικές και ανατρέπονται από την βαρβαρότητα των οργάνων τάξης.

Οι πολιτικές μορφές έκφρασης που θα αποκτήσουν αυτά τα βιώματα δεν είναι καθόλου δεδομένες. Οι επιθυμίες και οι προσδοκίες αυτές μπορούν κάλλιστα να εκδηλωθούν με πολύ περιο-

ριστικούς όρους, η απαίτηση για αλληλεγγύη μπορεί δηλαδή να περιοριστεί στους εκάστοτε «δικούς μας», όποιο περιορισμένο κοινωνικό σύνολο και να εννοείται κάθε φορά. Ούτε βέβαια μπορεί να νοηθεί απάντηση σε αυτό το πρόβλημα απ' έξω, υποθετικά και αφηρημένα. Η θεώρηση της μετανάστευσης ως κοινωνικό κίνημα απέναντι στις προσταγές των κρατικών μηχανισμών και στην υποδούλωση στο καθεστώς επισφαλούς μισθωτής εργασίας που υφίστανται (και) οι μετανάστες ως εργάτες, από την μια, και η έμπρακτη εμπλοκή με/σε αυτό το κίνημα και στις μεταναστευτικές κοινότητες, από την άλλη, θα μπορούσαν να αποτελέσουν γόνιμη αφετηρία –όχι βέβαια και εγγύηση– για την εύρεση απάντησης στο προηγούμενο ερώτημα.

Για την αυτονομία και πάλι

Η συζήτηση περί αυτονομίας των μεταναστών και της μετανάστευσης δεν αποτελεί μια επιπλέον πλευρά και εξειδίκευση της μετα-στρουκτουραλιστικής συζήτησης. Έχει περισσότερο ως στόχο να εντάξει την κοινωνική πράξη, δηλαδή την υποκειμενικότητα των κοινωνικά δρώντων, στο γενικότερο πλαίσιο ελέγχου, κυριαρχίας και εκμετάλλευσης από τη μια, δυνατοτήτων και ευκαιριών, από την άλλη. Θεωρούμε ότι η συζήτηση περί αυτονομίας έχει νόημα ακριβώς επειδή τίθεται ή μπορεί να τεθεί σε διαλεκτική σχέση με το ρυθμιστικό πλαίσιο που επικαθορίζει και επικαθορίζεται από την κοινωνική δράση των υποκειμένων. Ο λόγος περί αυτονομίας έρχεται να εμπλουτίσει τη συζήτηση για τους μετανάστες και όχι να μηδενίσει τις συχνά τραγικές συνθήκες και συγκυρίες της ζωής τους. Δεν σκοπεύει, σε καμία περίπτωση, να αποδώσει με ρομαντικό τρόπο τις συνθήκες διαβίωσής τους, διότι και αυτό θα συνεπαγόταν την αφαίρεση της υποκειμενικότητάς τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Laura Ma Agustin:

«Το να αποδίδεται ικανότητα για δράση σε υποκείμενα που μεταναστεύουν δεν συνεπάγεται άρνηση των τεράστιων δομικών αλλαγών που τα απωθούν και τα έλκουν. Επιπλέον, το να τους αποδίδεται αυτονομία δεν συνεπάγεται ότι καθίστανται αποκλειστικά υπεύθυνοι για καταστάσεις που σε μεγάλο βαθμό δεν εξαρτώνται από αυτούς. Παγκόσμιες, εθνικές και τοπικές συνθήκες παρεμβαίνουν στις αποφάσεις των ατόμων, μαζί με δόσεις καλής και κακής τύχης».⁴⁸

Οι μετανάστες έχουν «περίσσια όνειρα», έχουν οράματα για το μέλλον τους και αυτό των δικών τους. Υπομένουν και ανατρέπουν προταγματικά το μέλλον που τους επιφυλάσσεται. Δεν φέρονται σύμφωνα και δεν ωθούνται απλά και μόνο από τις καταβολές τους (*το παρελθόν τους*) ή/και τα τρέχοντα προβλήματα τους (*το παρόν τους*). Η δράση τους αποκτά νόημα και συνοχή, γίνεται κατανοητή και ανθρώπινη μόνο μέσα από αυτή τη *διαχρονική (προ)οπτική*, η οποία περιλαμβάνει όλα τα μέρη, δηλαδή *παρελθόν, παρόν και μέλλον*.⁴⁹

Αποτελεί λοιπόν ένδειξη αδράνειας, αν όχι και νοητική παγίδα, να αποδίδουμε χαρακτηριστικά υποκειμενικότητας (ικανότητας κίνησης, πρόθεσης, προταγματικότητας) μόνο στις πολιτικές και οικονομικές ελίτ. Σαν να είμαστε εμείς, οι κοινωνικοί επιστήμονες, εκείνοι που *επιλέγουν* τα υποκείμενα, στα οποία θα καταλογιστούν και θα αποδοθούν τα απαραίτητα στοιχεία που τα καθιστούν πραγματικά υποκείμενα. Την ανικανότητά μας να συλλάβουμε και να αναλύσουμε θεωρητικά με όρους υπέρβασης την κοινωνική ανισότητα και την κοινωνική

υποδούλωση, την ψυχολογοποιούμε. Φορτώνουμε δηλαδή με αυτόν τον τρόπο τη δική μας θεωρητική ανικανότητα στα κοινωνικά ανίσχυρα υποκείμενα, πολλαπλασιάζοντας έτσι το φορτίο που φέρουν στις πλάτες τους οι υποτελείς. Αναδεικνύοντας βέβαια έτσι και την δική μας χρησιμότητα για τους ισχυρούς.

Ο λόγος περί «αυτονομίας» προσπαθεί να πάρει στα σοβαρά τη θεωρητική θέση ότι οι άνθρωποι –ως υποκείμενα– έχουν τη δυνατότητα, όχι μόνο να αντι-δρούν σε ετεροκαθορισμένους σκοπούς και ζητήματα, αλλά μπορούν και να θέτουν στόχους, να συλλαμβάνουν, να αρθρώνουν και να υλοποιούν προθέσεις, να επιδιώκουν και να συντονίζουν τη δράση τους προκειμένου να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, πάντα βέβαια κάτω από συγκεκριμένες κοινωνιακές συνθήκες. Στις αναλύσεις κοινωνικών φαινομένων ο λόγος περί αυτονομίας προσπαθεί να πάρει στα σοβαρά το γεγονός της υποκειμενικότητας. Αυτό μπορεί να το επιτύχει κανείς καταρχήν διευρύνοντας τη θεωρητική του οπτική, προκειμένου να είναι σε θέση να εντοπίσει εμπειρικά «δείγματα» υποκειμενικότητας εκεί που άλλα θεωρητικά σχήματα ίσως εντοπίζουν μόνο υπό-κείμενα που χρήζουν διοίκησης, συμπίεσης, θυματοποίησης, εν τέλει ελέγχου ή/και αποφυγής.

Συνεπώς, η απόδοση αυτονομίας και υποκειμενικότητας στους μετανάστες σημαίνει το αυτονόητο, δηλαδή να συλλαμβάνουμε και να αναλύουμε τη μετανάστευση και τους μετανάστες όχι (μόνο;) ως ζητήματα προς διαχείριση και έλεγχο. Η συγκεκριμένη αυτή οπτική γωνία συνεπάγεται μια αστυνομική θεώρηση των κοινωνικών φαινομένων, κάτι που προϋποθέτει αλλά και συνεπάγεται την παραίτηση από μια αυτόνομη κοινωνικό-επιστημονική θεώρηση των φαινομένων. Σηματοδοτεί δηλαδή την υποταγή του κοινωνικο-επιστημονικού λόγου και της δράσης των κοινωνικών επιστημόνων στη λογική και στις «ανάγκες» των διοικήσεων και των εκτελεστικών της οργάνων (για καταστολή, έλεγχο, αποτροπή, χειραγώγηση), μετατρέποντας έτσι τη διακυβέρνηση του κοινωνικού σε διακυβέρνηση της «γυμνής ζωής» του πληθυσμού.⁵⁰ Μια οπτική γωνία από την οποία διαφαίνεται περισσότερο η υποτέλεια των κοινωνικών επιστημών και επιστημόνων, παρά η υποτέλεια των υποκειμένων που αντικειμενοποιούνται/πραγματοποιούνται σε αυτού του τύπου τις θεωρήσεις και διερευνήσεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Et pourtant elles bougent! À propos des mobilités des femmes»: Τίτλος συνεδρίου που διοργανώθηκε από την MAGE/IRESCO στο Παρίσι στις 8 Ιουνίου 2000, με θέμα την παραγνωρισμένη ιστορικά κινητικότητα των γυναικών. Όπως θα επιχειρήσουμε να καταδείξουμε σε αυτό το κείμενο, αυτή η παραγνώριση δεν περιορίζεται μόνο στις γυναίκες αλλά στο σύνολο των μεταναστών.
2. Βλ. Sandro Mezzadra, «Capitalisme, migrations et luttes sociales. Notes préliminaires pour une théorie de l'autonomie des migrations», *Multitudes* 19 (*Migrations en Europe: Les frontières de la liberté*), 2005, σελ. 17-30.
3. Βλ. Bill Jordan, Franck Düvell, *Migration. The Boundaries of Equality and Justice*, Polity Press, Κάιμπριτζ, 2003· Stephen Castles, Mark J. Miller, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, The Guilford Press, Νέα Υόρκη/Λονδίνο, 2003.
4. Το σχήμα Frassanito/Noborder είναι ένα διεθνές δίκτυο ερευνητών και ακτιβιστών, πολλοί από τους οποίους ανήκουν στην περιώνυμη «δεύτερη γενιά μεταναστών» κι έχει ως αντικείμενο τη νέα ευρωπαϊκή πολιτική ελέγχου της μετανάστευσης, καθώς επίσης και τους αγώνες, επίσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο, των μεταναστών και των μεταναστριών ενάντια σ'

αυτήν. Στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Φόρουμ του 2004 στο Λονδίνο το δίκτυο αυτό εξέδωσε την εφημερίδα *Movements of Migration* (www.noborder.org/esf04/display.php?id=318), ενώ κάλεσε ταυτόχρονα σε μια πανευρωπαϊκή κινητοποίηση σε δεκάδες πόλεις στις 2 Απριλίου 2005 ενάντια στο ευρωπαϊκό σύστημα των κέντρων κράτησης των προσφύγων και υπέρ του δικαιώματος παραμονής των *sans papiers*, ανεξάρτητα από την άδεια εργασίας. Η διεπιστημονική ερευνητική ομάδα Transit Migration (www.transitmigration.org) αποτελείται από κοινωνιολόγους και ιστορικούς της μετανάστευσης, πολιτικούς επιστήμονες, κοινωνικούς ανθρωπολόγους και θεωρητικούς των εικαστικών τεχνών. Έχει την έδρα της στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου της Φρανκφούρτης και εδώ και τρία χρόνια επικεντρώνει το ερευνητικό της ενδιαφέρον στην ανάλυση του νέου ευρωπαϊκού καθεστώτος ελέγχου της μετανάστευσης στα νοτιοανατολικά Βαλκάνια σε σχέση με τις νέες μορφές μεταναστευτικών ροών.

5. περισσότερα βλ. David F. Walsh, «Structure/Agency», στο Chris Jenks (επιμ.), *Core Sociological Dichotomies*, Sage, Λονδίνο, σελ. 8-33.
6. Douglas S. Massey, Joaquín Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino, J. Edward Taylor, «Theories of International Migration: A Review and Appraisal», *Population and Development Review*, 19, 1993, σελ. 431-466.
7. Alejandro Portes, «Immigration theory for a New century: Some Problems and Opportunities», *International Migration Review*, 31, 1997, σελ. 799-825.
8. Βλ. ενδεικτικά Gloria Anzaldúa, *Borderlands = La frontera*, Aunt Lute Books, Σαν Φρανσίσκο, 1999 και Paul Gilroy, *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*, Harvard University Press, Κάιμπριτζ, 1993. Για μια κριτική σε αυτό βλ. Susan Stanford Friedman, *Mappings: Feminism and the Cultural Geographies of Encounter*, Princeton University Press, Πρίνστον, 1998.
9. Βλ. μεταξύ άλλων Linda G. Bash, Nina Glick Schiller, Cristina Szanton-Blanc, *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*, Gordon and Breach, Άμστερνταμ, 1994.
10. Χαρακτηριστική ως προς αυτό είναι και η μελέτη της Donna Gabaccia, *Italy's Many Diasporas*, University of Washington Press, Seattle, 2000, κυρίως το κεφ. 4, «Transnationalism as a way of working-class life», σελ. 81-105.
11. Steven Gold, «Transnationalism and Vocabularies of Motive and International Migration: The Case of Israelis in the United States», *Sociological Perspectives*, 40, 3, 1997, σελ. 409-426. (Μετάφραση – όπως και παρακάτω – και υπογράμμιση δική μας)
12. Mike Davis, *Magical urbanism: Latinos reinvent the US city*, Verso, Νέα Υόρκη, 2000.
13. Douglas S. Massey, Jorge Durand, Nolan J. Malone, *Beyond smoke and mirrors. Mexican immigration in an era of economic integration*, Russell Sage Foundation, Νέα Υόρκη, 2002.
14. Ko-Lin Chin, *Smuggled Chinese: Clandestine Immigration to the United States*, Temple University Press, Φιλαδέλφεια, 1999.
15. Βλ. σχετικά Khachig Tölölyan, «Rethinking diaspora(s): stateless power in the transnational moment», *Diaspora*, 5, 1, 1996, σελ. 3-36 και Rogers Brubaker, «The 'diaspora' diaspora», *Ethnic and Racial Studies*, 28, 1, 2005, σελ. 1-19.
16. Βλ. αντίστοιχα Stuart Hall, «Cultural Identity and Diaspora», στο Jonathan Rutherford (επιμ.), *Identity: Community, Culture, Difference*, Lawrence & Wishart, Λονδίνο, 1990, σελ. 222-237· Paul Gilroy, *The Black Atlantic*, ό.π.· James Clifford, «Diasporas», *Cultural Anthropology*, 9, 3, 1994, σελ. 302-338· Robin Cohen, *Η Παγκόσμια Διασπορά*, μτφρ. Τ. Πλυτά, Παπαζήσης, Αθήνα, 2003.
17. Βλ. Nancy Green, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, μτφρ. Δ. Παρσάνογλου, Σαββάλας, Αθήνα, 2004.

18. Marion Houston, Roger Kramer, Barret Mackin, «Female Predominance in Immigration to the United States since 1930: A first look», *International Migration Review*, 18, 4, 1984, σελ. 908-969.
19. Ruba Salih, *Gender in transnationalism: home, longing and belonging among Moroccan migrant women*, Routledge, Νέα Υόρκη, 2003.
20. Lin Lean Lim, Oishi Nana, «International Labor Migration of Asian Women: Distinctive Characteristics and Policy Concerns», *Asian and Pacific Migration Journal*, 5, 1, 1996, σελ. 85-116.
21. Βλ. Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Tausend Plateaus. Kapitalismus und Schizophrenie*. Merve, Βερολίνο, 1997.
22. Βλ. Gabriel Tarde, *Psychologie économique*, F. Alcan, Παρίσι, 1902.
23. Laura Ma Agustin, «Forget Victimization: Granting agency to migrants», *Development*, 46, 3, 2003, σελ. 30. (www.sidint.org).
24. Αυτ., σελ. 30.
25. Βλ. σχετικά Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Παρσάνογλου, Μίλτος Παύλου, «Μετανάστες στην Ελλάδα: 'προβλήματα', κοινωνικά φαινόμενα και υποκείμενα», στο Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Παρσάνογλου, Μίλτος Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα (Σειρά: Βιβλιοθήκη Νίκου Πουλαντζά), 2001, σελ. 13-28.
26. Βλ. Αθανάσιος Μαρβάκης, «Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό apartheid;», στο Μίλτος Παύλου, Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Κριτική, Αθήνα, 2004, σελ. 88-120.
27. Βλ. Nigel Harris, «Migration without borders. The economic perspective», στο http://www.unesco.org/most/migration/paper_n_harris.pdf, 2003.
28. Για ένα ενδεικτικό παράδειγμα τέτοιας οπτικής κυρίαρχης και στους κόλπους διεθνών οργανισμών, βλ. OECD (επιμ.), *Combating the illegal employment of foreign workers. International migration*. OECD, Παρίσι, 2000.
29. Και πρέπει να τονίσουμε εδώ προς αποφυγή παρεξηγήσεων το εξής: χωρίς να υπονοούμε την υποστασιοποίηση της έννοιας του Κεφαλαίου, το εννοούμε ως το σύνολο των φορέων του, ενταγμένων στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων εντός των οποίων αυτοί δρουν.
30. Εν απουσία εξειδικευμένων μελετών επί του θέματος, με εξαίρεση αυτήν της Γεωργίας Πετράκη, Από το χωράφι στο εργοστάσιο: Η διαμόρφωση του βιομηχανικού προλεταριάτου στο σύγχρονο Λαύριο, Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος, Αθήνα, 2002 και των εκτεταμένων αναφορών του Τσουκαλά στο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1992, σποραδικές πληροφορίες για τη μεταναστευτική κινητικότητα και τις αντίστοιχες στρατηγικές των κοινωνικών υποκειμένων που σχετίζονται με αυτήν, μπορούμε να αντλήσουμε από γενικότερες μελέτες: π.χ. Χρήστος Χατζηγιώσης, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα - 1830-1940*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1993· Μιχάλης Ρηγίνος, *Μορφές παιδικής εργασίας στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία, 1870-1940*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 1995· Λίλα Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2001.
31. Ως παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε εδώ την πολύ πρόσφατη μελέτη για λογαριασμό της Ε.Ε. με τίτλο «Migration trends in an enlarged Europe» (Βλ. την ιστοσελίδα - 17/6/2004 - <http://www.eurofound.eu.int/newsroom/migration.htm>)
32. Laura Ma Agustin, «Forget Victimization: Granting agency to migrants», ό.π., σελ. 34.
33. Yann Moulier Boutang, *De l'esclavage au salariat: économie historique du salariat*, PUF, Παρίσι, 1998.
34. Βλ. επίσης Sandro Mezzadra, «The Right to Escape», *ephemera – theory of the multitude – theory and politics in organization*, 4, 3, 2004, σελ. 267-275.
35. Βλ. Nicos Papastergiadis, *The Turbulence of Migration. Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Polity Press, Κάμπριτζ, 2000.
36. Βλ. αντίστοιχα Alain Touraine, *Le retour de l'acteur. Essai de sociologie*, Fayard, Παρίσι, 1984 και Alberto Melucci, *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*, Hutchinson, Λονδίνο, 1989.
37. Immanuel Wallerstein, «Die Marginalisierung der Dritten Welt und die Krise der Weltwirtschaft», στο Michel Aglietta, Joachim Bischoff, Paul Boccaca, Jörg Huffscheid, Immanuel Wallerstein (επιμ.), *Umbau der Märkte. Akkumulation – Finanzkapital – Soziale Kräfte*, VSA, Αμβούργο, 2002, σελ. 112-126.
38. Καρλ Μαρξ, Φρίντριχ Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1994, σελ. 25.
39. Χαρακτηριστική αυτής της «πολιτικής» αντίληψης περί κοινωνικών αγώνων είναι η σχεδόν πλήρης κατίσχυση, για παράδειγμα στην ελληνική ιστοριογραφία, της ιστορίας του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος εις βάρος μιας κοινωνικής ιστορίας της εργατικής τάξης.
40. Βλ. Malcolm Anderson, «The Transformation of Border Controls: A European Precedent?» στο: Peter Andreas, Timothy Snyder (επιμ.), *The Wall around the West: state borders and immigration controls in North America and Europe*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2000, σελ. 15-30 και Sabine Hess, Vassilis Tsianos, «Europeanizing transnationalism! Konturen des europäischen Grenzregimes», στο <http://www.transitmigration.org/homearchiv.html>, 2004.
41. William Walter, «Mapping Schengenland: Denaturalizing the border», *Environment and Planning D: Society and Space*, 20, 5, 2000, σελ. 561-580.
42. Saskia Sassen, «The Repositioning of Citizenship: Emergent Subjects and Spaces for Politics», στο Thomas Atzert, Serhat Karakayali, Marianne Pieper, Vassilis Tsianos (επιμ.), *Empire und die biopolitische Wende*, Campus, Φρανκφούρτη/Νέα Υόρκη, 2005.
43. Βλ. Alejandro Portes, «Immigration theory for a New century», ό.π.
44. Lydia Potts, *Weltmarkt für Arbeitsmarkt. Von der Kolonisation Amerikas bis zu den Migrationen den Gegenwart*, Junius, Αμβούργο, 1988.
45. Βλ. Serhat Karakayali, Vassilis Tsianos, «Mapping the Order of new Migration», *Peripherie*, (υπό έκδοση).
46. Βλ. Manuel Castells, *The Rise of the Network Society*, Blackwell, Οξφόρδη, 1996.
47. Βλ. Aihwa Ong, «Flexible Citizenship among Chinese Cosmopolitans», στο Pheng Cheah, Bruce Robbins, *Thinking and Feeling beyond the Nation*, University of Minnesota Press, Μιννεάπολη/Λονδίνο, 1998, σελ. 134-162.
48. Laura Ma Agustin, «Forget Victimization: Granting agency to migrants», ό.π., σελ. 34.
49. Πρβλ. Ernst Bloch, *The Principle of Hope*. Basil Blackwell, Οξφόρδη, 1986.
50. Giorgio Agamben, *Homo sacer - Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Π. Τσιαμούρας, SCRIPTA, Αθήνα, 2005.